

İÇİNDEKİLER

DOÇ. DR. NECAT BİRİNCİ	: Türkiyat Enstitüsü	577
HAN OFLAZOĞLU	: Hölderlin	586
DR. CEMİL GÖKER	: Stéphane Mallarmé'den Bir Şiir ve Açıklaması	602
DR. FİKRET TÜRKMEN	: Tarih Boyunca Türk - Ermeni Kül- tür ilişkileri	605
ERMAN	: Pergel	614
EMİL UÇURLU	: Picasso	615
EVLYAOĞLU	: Kırk Saat	617
BALCALI	: Öylesine Bir Aşk	618
PAKSOY	: Alpamış ve Bamsı Beyrek: İki Ad, Bir Destan	619

GÖRÜŞLER

HAN F. KÖPRÜLÜ	: Dil ve Telaffuz	623
HAN LEE WHORF	: Tabii Bilimler ve Dil Bilimi (Çe- viren: PROF. DR. MEHMET AKALIN)	626

Türk Dili

YLESİNE BİR AŞK

NEDİM BALCALI

demedin bana hiç,
hayır da çıkmadı ağzından.
yüzümde dolaşiyor ellerin,
bir unutulmuş
heyecanlarla yeniden canlı,
le dolu yüzümde.
şları kadar yumuşak bu eller
derler kadar ağır.
orsun,
ıyorum, hüznülüsün :
irmeyecek,
iremeyecek bir aşk için.
ı unutulmuş bir kış güneşi.
ler de ısıtmıyor çoktandır,
ilerle dolu içimizi.

ALPAMIŞ VE BAMSİ BEYREK: İKİ AD, BİR DESTAN*

H. B. PAKSOY

En eski 'ana' Türk destanlarından olan Alpamiş'in bu güne kadar Türkiye Cumhuriyeti kurumları ve araştırmacılarınca ele alınmayışı ilgi çekicidir. Buna karşılık Alpamiş, 19. yüzyılın ikinci yarısından bu güne kadar Rus ve Sovyet yönetimleri altında en az 37 defa basılıp satışı çıkarılmıştır. 1930'lara kadar yayımlananlar Arap harfleri ile, 1939'da Taşkent'te yayımlananı ise Latin harfleri ile dizilmiştir. Bu tarihten sonra çıkarılanlar Rus (Kiril) alfabesi veya Rus Ortodoks kilisesi papazı İlminski tarafından bu alfabe temel tutularak Türk diyalektleri için özel olarak yarattığı kırma alfabelerde okunabilir.¹ Uzunlukları 5000 ile 60000 kelime arasında değişmektedir.

Yüzyıllar boyunca, Türk kökenli boylarca kuşaktan kuşağa sözlü olarak iletilerek günümüze kadar yaşatılan bu destanın politik nedenlerle yok edilmesini önlemek üzere ilk defa kâğıda aktarmaya başlayanların Kazan'da yaşayan Tatar aydınları olduğu anlaşılmaktadır. Kısa bir süre sonra Taşkent'te oturan milliyetçi görüşlü önderler bu uğraşıya katılarak değişik varyantları ozanların ağzından yazarak basmayı başardılar. 1930'lardan başlayarak Sovyet araştırmacılarının büyük çapta bu çalışmalara katıldıkları göze çarpar. Dolayısı ile, adı geçen 37 basımın ortalama olarak yarısı Rusça çevirilerinden oluşmaktadır. Türk dillerinde basılmış olanların bir bölümü de Rusça çevirilerini de aynı cilt içinde kapsamlarına almaktadırlar.²

— Karşılaştırma yapmak bakımından Dede Korkut destanının 1811'de Almanca olarak incelenip yayımlandığını, bu güne kadar en az altı dilde ve 12 kez basıldığını belirtmekle yetinelim.³

* Bu bildirinin ilk taslağı, 1983 yılı Ağustos ayında Şikago'da toplanan 26. PIAC (Uluslararası Daimi Altay Konferansı) genel kurulunda okunmuştur.

¹ 19. yüzyıla dek tek alfabe ile yazılabilen bütün Türk ağzlarının her biri için neden ayrı alfabeler yaratıldığına dokunan bir araştırmacı Prof. Edward Allworth'dur. Bk. *Uzbek Literary Politics*. Mouton 1964.

² Alpamiş'in ilk basımı 1899 yılında Kazan'da, ikincisi 1901'de Taşkent'te gerçekleştirilmiştir. Rus araştırmacılarının Alpamiş ve diğer ana Türk destanlarına duydukları ilgiye ışık tutabilecek 'The Crisis of the Turkic National Epics, 1951-1952: Local Nationalism or Internationalism?' Prof. Alexander Bennigsen tarafından 1975 yılında *Canadian Slavonic Papers*'de yayımlanmıştır (cilt XVII, sayı 2-3).

³ Tülücü, Süleyman. Dede Korkut kitabı'nın Dünya Dillerine Tercümelei. *Türk Kültürü*,

Alpamiş'in ise, yaratıldığı Türk 'ağızlarının' ve Rusçanın dışında bir dilde yayımlanmış olanını bulamıyoruz.⁴ Bu nedenle, bu satırların yazarı, Alpamiş'i halen İngilizceye çevirmektedir. Bu arada, Özbek ve Doğu Alman araştırmacılarının iş birliği ile Alpamiş'in Almancaya çevrilme çalışmalarından da söz edildiği duyulmaktadır.

Alpamiş destanının bir küçük varyantı Anadolu'da 15. yüzyıldan bu yana Bamsı Beyrek hikâyesi olarak değişik anlatımlarda bilinmektedir.⁵ Dede Korkut destanlarında yer alan Bamsı Beyrek hikâyesi ile Alpamiş'in ana konusu arasında yerel özellikler dışında büyük ayrımlar yoktur. Bu konuyla ilgilenmiş olduğu bilinen Abdülkadir İnan, Alpamiş ile Bamsı Beyrek (Alp + Bamsı?); hanımlarının adları olan Barçın ve Banu Çiçek arasındaki benzerliklere de dokunmuştur.⁶ Bamsı Beyrek ve Alpamiş'in babalarının adları; doğumları öncesi babalarının çocuk sahibi olma istekleri; hanımlarının adları; her iki çiftin babaları tarafından 'beşikte nişanlanmaları'; iki 'alp'in da düşmanlarca esir edilişleri; kaçışları; hanımlarının başkaları ile evlenmeye zorlanmaları; bu evlenme töreni sırasında 'alp'lerin geri dönmeleri, iki destanda büyük benzerlikler göstermektedir.

Alpamiş ile Bamsı Beyrek arasındaki en büyük ayırım ise, Alpamiş'in bağlı bulunduğu boyun 'esirlik' ve 'esirlikten kurtuluş' konusunu 'gönül ağırlığı' ile işlemesidir. 'Uğraş'ları sonunda, Alpamiş'in yanında, Alpamiş'in boyu da esirlikten kurtulur. Bamsı Beyrek ise 40 yiğidi ile esir düşer, bağlı oldukları Oğuz boyunun esirliği söz konusu değildir. Ek olarak, Bamsı Beyrek'te Deli Karcar gibi gülünç olaylara yol açabilen bir kişi vardır. Alpamiş'in arkadaşlarının kişilikleri ise yerine göre değişirse de, Karacan bu kapsamda en çok kullanılan bir addir.

Alpamiş'in tarihteki yeri veya gerçek kişi olup olmadığı da ayrıntılı olarak incelenmiş değildir. İlişkili olarak ileri sürülebilecek varsayımların üçü aşağıda özetlenmiştir :

A. Gazneliler devletinin gücünü yitirmesinden sonra 1208-1209'da *Gazne'ye* gelen Aybek, burada hükümdarlığını ilân etmiş, 1210 yılında polo oynarken atından düşüp yaralanmış, ölmüştür. Oğlu Aram bir yıl kadar tahtta kalmış, yerine Şemseddin (din güneşi) lâkabını alan İltutmuş veya Altamış adı ile bilinen İlbarı boyundan bir Türk geçmiştir.⁷ Altamış-İltutmuş'un bastırıldığı para üzerinde Arap harfleri ile yazılan adını

İltutmuş olarak okuyabiliyoruz.⁸ Alpamiş adının, Kazak ve Kırgız ağızlarında Algamiş, Alfamiş olarak yazılması; Gazneliler sonrası Hindistan'da bulunan İltutmuş-Altamış ile Alpamiş arasında bir bağlantı kurulup kurulmayacağı konusunda yeni soruları ortaya çıkarmaktadır.

B. Abdülkadir İnan, Ebülğazi Bahadır Han'ın yazdığı *Şecere-i Türk'te* adı geçen "Karmış Bey'in kızı ve Mamış Bey'in (Alp + Mamış?) karısı Barçın'dan söz ettiğini" de unutmamaktadır.⁹

C. Dede Korkut destanını el yazmalarından İngilizceye çevirmiş olan Dr. Geoffrey Lewis ise, Alpamiş adının 'Alp İmiş' den alınmış olabileceğini ileri sürüyor.¹⁰ Hasan Eren, *Alpullu* adının kökeninde yatan *Alpu-lu'nun* 'gemination' yoluyla *Alpullu'ya* dönüştüğünü yazmaktadır.¹¹ Dolayısıyla benzer evrimlerle 'Alp + İmiş' in 'Alpamiş'a dönüşünün Doğu Türkçesinde de yer almış olabileceği düşünülebilir. Kısacası bu araştırma konusu bütün canlılığını korumaktadır.

Türk destanları arasında nüfus ve coğrafi alan açısından en yaygın olarak bilinen Alpamiş üzerine günümüze dek en derinlemesine araştırma yaptığı anlaşılan kişi Viktor Jirmunski'dir.¹² Ek olarak, içlerinde Kazak, Kırgız, Başkurt, Tatar, Özbek ve Rusların bulunduğu, sayıları 35'i geçen araştırmacı, yalnız Alpamiş yorum ve incelemeleri üzerine 1901-1967 yılları arasında en az 180 kitap ve bildiri yayımlamıştır. Bunların çoğunluğu Rusçadır.¹³ Bu sayılara yukarıda sözü edilen 37 metin dahil değildir.

Bu güne dek basılan Alpamiş metinleri ve çevirilerinin dışında, SSCB Bilimler Akademisinin bir kolu olan Taşkent'teki Özbek Bilimler Akademisi kitaplığında basılmamış en az 27 varyantın varlığını da bilmekteyiz.¹⁴ Başka bir sayıma göre, bu varyantlar 50 'bahşi' den alınmış olup sayıları 150'yi aşkındır.¹⁵

Asya'nın yaklaşık 15 milyon km² lik bir alanı kaplayan bölümünde, 1000 yılı aşkın süredir yaşatılan Alpamiş destanının bu çerçevede içinde bölgesel değişikliklere uğraması doğaldır. Alpamiş'in, yukarıda sözü edilen 37 toplanış ve basımı, Doğuda Gorno-Altaysk'tan Batıda Leningrad'a kadar en az dokuz şehirde yer almıştır. Bunların aralarında, kâğıda yazıldık-

⁸ Smith, V. *The Oxford History of India*. Oxford 1919, s. 225.

⁹ İnan, A. a. g. y.

¹⁰ Lewis, Dr. G. L., *Book of Dede Korkut*. Penguin Classics rep. 1982. Dr. G. L. Lewis, düşüncesini bu satırların yazarına özel olarak bildirmiştir.

¹¹ *Türk Dili*. Aralık 1983.

¹² Örnek olarak bk. Zhirmunsky, V. *Skazanie ob Alpamişe i Bogatirskaya skaza*. Moskova 1960.

¹³ Mirzaev, Tura. *Alpamiş Destanının Variantları*. Taşkent 1968.

¹⁴ Bk. a. g. y.

¹⁵ Chadwick and Zhirmunsky. *Oral Epics of Central Asia*. Cambridge University Press,

⁴ Afganistan'ın kuzey ve kuzeydoğusunda yaşayan Tacikler, Alpamiş'i Farsça-Tacikçe olarak da bilmektedirler. Türk ağızları ve Tacikçe gibi iki ana dile sahip olan ozanlarca doğal dilde çevirisi yapılan bu varyant, SSCB kurumlarınca bir kez yayımlanmıştır.

⁵ Örnek olarak, bk. Gülensoy, Doç. Dr. Tuncer. *Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Yaşayan Dede Korkut Hikâyeleri*. *Türk Kültürü*, sayı 244. Ağustos 1983.

⁶ İnan, A. *Makaleler ve İncelemeler*. Ankara 1968, s. 179.

⁷ *The Cambridge History of India*, Vol. III. *Turks and Afghans*. Cambridge University Press, 1928, s. 51.

ları yörelerde geçerli bölgesel özellikler ve değişik Türk boylarının tarih boyunca karşılaştıkları gerçekleri dile getiren ayrımlar bulunuyor. 'Alp' ve boylarının 'düşman'larının : Çinli (Hitay-Kitay); Moğol (Kalmuk) veya 'kâfirler' tanımları ile yer almalarını bu açıdan ele almak gerekir. Alpamiş destanının ne gibi şartlarda Altay dağları eteklerinden Anadolu'ya getirilmiş olabileceği de ayrıca işlenmiştir.¹⁶

Dede Korkut ile Alpamiş arasındaki kesin ilişkiler de yukarıda belirtilen araştırmacılarca ele alınmış, Alpamiş'in, Homeros'un aynı yapıdaki "Odysseus'un Dönüşü" destanından etkilenmiş olabileceği ileri sürülmüştür.¹⁷ Buna karşılık Dr. Geoffrey Lewis, eldeki veri yetersizliği dolayısıyla bunun tam tersinin de gerçekleşmiş olabileceğine değiniyor.¹⁸

Varlığı bilinen ana Türk destanlarının toplamının 50'ye yaklaştığı bir gerçektir. Sözlü olarak yaratıldıkları ve yaşatıldıkları için, destanların 'kaybolmaya' çok yatkın olduğunu düşünmek yersiz olmayacaktır. Alpamiş gibi, bu destanların çoğunluğu bu güne dek köklü bir inceleme ve araştırma konusu edilmemişlerdir. Destanlar, dile getirdikleri gerçek tarihî veriler ve töreler yanında, yaratıldıkları günlerden sonra yaşayan yazarları dil, düşünce ve şekil bakımından etkilemeyi günümüzde de sürdürmektedirler.¹⁹

GÖRÜŞLER

DİL VE TELAFFUZ

DR. ORHAN KÖPRÜLÜ

Bu yazımızda, konuşulan Türkçede kullanılan kelimelerin, imlâdaki işaretsizlikleri yüzünden, nasıl yanlış telaffuz edildiği ve bunun nasıl düzeltilerebileceği hususu üzerinde durmak istiyoruz. İşte bundan dolayıdır ki burada vereceğimiz yanlış telaffuz örnekleri, radyo, televizyon ve basından alınmıştır.

Şimdilik gerek radyo gerek televizyonda *hükümet* kelimesi doğru telaffuz edilmekte ise de, basında *hükümet* şeklinde çıkmaktadır. Aşağıda vereceğimiz misallerden de anlaşılabilir üzere, zamanında tedbir alınmazsa yeni yetişecek nesiller yakın bir gelecekte *hükümet* de diyemeyeceklerdir. Nitekim uzatma işaretlerinin kullanılmamasından dolayı spikerlerimiz *Kâbil* şehri defalarca *Kabil* şeklinde yanlış telaffuz etmektedirler. Halbuki bu yanlış telaffuz, bilindiği gibi, küçük bir farkla "mümkün" mânâsına gelen başka bir kelimedir. Ama aynı kelimedeki "i" harfi "î" şeklinde uzatılarak *kabil* şeklinde yazılırsa mânâ büsbütün değişir.

Radyo ve televizyonda *bekâya*, *sâha* ve *vâha* kelimeleri sırasıyla *bekaya*, *saha* ve *vaha* şeklinde söylenilerek kulağımızı tırmalamaktadır. Dili bilmeden yapılan uzatma veya kısaltmalar yüzünden *asâ* kelimesi *asâ* şeklinde telaffuz edilince ortaya "gibi" mânâsına gelen başka bir kelime çıkmaktadır.

Sayın Zahir Güvemli de bu sütunlarda çıkan bir yazısında, spikerlerin *Hakkâri*'yi *Hakkari*, *dükkân*'ı *dükkan* diye okumalarından acı acı şikâyet etmektedir.¹

Cumhuriyetimizin temeli olan *millî hâkimiyet*'in 23 Nisan münasebetiyle televizyondan *millî hâkimiyet* şeklinde telaffuz edilmesi, doğrusunu bilenleri incitirken bilmeyenlere de kelimeyi böyle öğrenmelerine istemeden yardımcı olmuştur.

¹ Zahir Güvemli, *Çirküleyen Türkçemiz, Türk Dili*, Ocak 1985, sayı 397, s. 24.

¹⁶ Bk. a. g. y.

¹⁷ Zhirmunsky, V. *The Epic Alpamiş and the Return of Odysseus*. Proceedings of the British Academy V. LI. Oxford University Press.

¹⁸ Lewis, Dr. Geoffrey. Bk. a. g. y.

¹⁹ Yakın zamanlarda, bunların başında Mehmedali Mahmudov'ca yazılan 'Ölmez Kayalar' adındaki bir 'hayali-tarihî roman' gelmektedir. *Şark Yılızı*, sayı 10-11. Taşkent 1981. Bu konuda ayrıntılı bir inceleme için bk. H. B. Paksoy, Sanitization : Examples of Soviet Literary Censorship in Central Asia and its Apparent Circumvention by Özbek Authors. *Central Asian Survey*, V 4. (1985 yılı içinde yayımlanacaktır.)